

Laikinosios sostinės refleksija Vytauto Sirijos Giros romane *Raudonmedžio rojus*

VIKTORIJA ŠEINA

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

El. paštas: viktorija_seina@hotmail.com

Straipsnyje nagrinėjama laikinosios sostinės refleksija Vytauto Sirijos Giros romane *Raudonmedžio rojus* (1972) traktuojant jį kaip vieną iš literatūrinių tarpukario Kauno tekstą formuojančių kūrinių. Metodologinės straipsnio prieigos glūdi semiotinėje miestotyroje. Didžiausią įtaką straipsnio autorės metodologinėms nuostatoms turi Vladimiro Toporovo darbai (iš jų perimta miesto teksto koncepcija ir mitopoetinė erdvės tyrimo strategija). Straipsnyje bandoma aiškintis, koks simbolinis tarpukario Kauno vaizdinys formuojamas *Raudonmedžio rojuje*; kokia aksiologinė sistema skleidžiasi per laikinosios sostinės mitą formuojančių prasminių dominančių pasirinkimą; kaip vėlyvuju sovietmečiu Sirijos Giros kuriamas simbolinis miesto vaizdinys koreliuoja su tarpukariu užsimezgiausia laikinosios sostinės mitologizavimo tradicija.

Raktažodžiai: Vytautas Sirijos Gira, *Raudonmedžio rojus*, laikinosios sostinės tekstas, mitopoetika

---

PRATARMĖ

Kaip ir bet kuris kitas realaus pasaulio objektas, miestas literatūroje pasirodo kaip antrinė tikrovė, meninės interpretacijos vaisius. Miestas yra perdėm sudėtingas daugiatekstinis darinys, kad būtų įmanoma įimti jį visą (1). Ne tik meninis, bet ir mokslinis ar bet kuris kitas miesto diskursas tegali apimti ribotą šio fenomeno kuriamų reikšmių dalį. Literatūros kūrinys pasirodantys miesto motyvai, įvaizdžiai, problematika yra atrankos būdu perimti iš tikrovės kaip svarbios, konkretaus meto ir vietos dvasią išreiškiančios dominantės. Literatūra ne tik fiksuoja specifinius tikrovės bruožus, bet – svarbiausia – joje išispaudžia konkretaus laikotarpio individualiai ir kolektyvinei sąmonei būdingas santykis su šia tikrove: literatūrinis miesto vaizdinys visada yra perlaužtas per individualios sąmonės prizmę, per kalbančiojo santykį su miesto tikrove atsiskleidžia individuali bei kolektyvinė aksiologinė sistema, pasaulėvaizdis.

Šiame straipsnyje analizuojama laikinosios sostinės refleksija Vytauto Sirijos Giros romane *Raudonmedžio rojus* (1972). Keliami šie tarpusavyje susiję klausimai: koks simbolinis tarpukario Kauno vaizdinys formuojamas *Raudonmedžio rojuje*, kokia aksiologinė sistema, kokių ideologijų įtaka galėjo lemti laikinosios sostinės mitą formuojančių prasminių dominančių pasirinkimą, kaip vėlyvuju sovietmečiu Sirijos Giros kuriamas simbolinis miesto vaizdinys koreliuoja su tarpukariu užsimezgiausia laikinosios sostinės mitologizavimo tradicija?

---

(1) Pasak Jurijaus Lotmano, „miestas kaip sudėtingas semiotinis mechanizmas, kultūros generatorius gali atlikti šią funkciją tik todėl, kad jis yra įvairiai funkcionuojančių ir heterogeniškų, priklausančių įvairioms kalboms ir įvairiems lygiams tekstų ir kodų katilas“ [6, 337].

METODOLOGINĖS NUOSTATOS

Romėnai tikėjo, kad miestai, kaip ir žmonės, turi savo dvasią-globėją – *genius loci*. Antai imperatorius Augustas įvedė Romos miesto genijaus kultą [24, 110]. Kaip žmogų globojantis *genius* nulemias jo vidines savybes, įkūnijąs jo galimybių visumą, taip ir *genius loci* nulemiantis išskirtinę vietovės dvasią, jos atmosferą. Romėnų mitologijoje jis vaizduojamas antropomorfiniu arba zoomorfiniu (dažniausia gyvatės) pavidalu (žr. Vergilijaus *Eneida*, Penkta giesmė, 95–96 eilutės). Taigi jau Antikoje pajustas poreikis koku nors būdu išreikšti intuityviai nujaučiamą vidinių vietovės ypatumų visumą, specifinę jos dvasią. Romėnų mitologijoje genijui buvo priskiriamas slaptumas: ne kiekvienas galės jį perprasti. *Genius loci* buvo sąmoningai slepiamas nuo „nepašvęstųjų“. Kaip antai ant Kapitolijaus kalvos stovėjusiame Romos genijaus skyde buvęs įrašas „vyrui ar moteriai“, reiškiantis Romą globojusio genijaus slepiamą lytį, kad jo nepaviliotų priešai“ [24, 110].

Antikinę miesto spiritualizavimo tradiciją išplėtojo romantizmo literatūra. Johannas Wolfgangas Goethe savo *Romos elegijose* apgailestauja dėl nesugebėjimo įspėti, perprasti imanentiškai amžinajame mieste glūdintį unikalų jo genijų:

*Saget, Steine, mir an, o sprecht, ihr hohen Paläste!
Straßen, redet ein Wort! Genius, regst du dich nicht?
Ja, es ist alles beseelt in deinen heiligen Mauern,
Ewige Roma; nur mir schweiget noch alles so still (2).*

Moderniojoje epochoje metafizinę miesto erdvės formuojamų prasmių sampratą keitė miesto-teksto, miesto-knygos idėja, pirmąsyk pasirodžiusi tarpukario vokiečių urbanistinėje esė – Franzo Hesselio, Siegfriedo Kracauerio, Walterio Benjamino svarstymuose (3). Čia miesto suvokėjas jau nebėra pasyvus stebėtojas, kuriam apsiereiškia arba nuo kurio slepiasi mistinė vietos dvasia, jis tampa aktyviu miesto skaitytoju, miesto reikšmių kūrėju.

Miesto kaip heterogeniško, platų perskaitymo galimybių spektrą turinčio teksto sampratą XX a. antroje pusėje konceptualizavo semiotinė miestotyra. Literatūrinei miesto recepcijai bene daugiausiai dėmesio skyrė Maskvos-Tartu semiotinės mokyklos atstovai – Jurijus Lotmanas ir Vladimiras Toporovas. Pastarojo tyrėjo darbai turėjo didžiausią įtaką straipsnio autorės metodologinėms nuostatomis, iš jų perimta miesto teksto koncepcija ir mitopoetinė erdvės tyrimo strategija.

Toporovas Peterburgo vaizdinį literatūroje analizuoja mitopoetikos (mitokūros (4)) aspektu, leidžiančiu nuo empirinio teksto lygmens pereiti prie simbolinių, archetipinių ir mitologinių būties apraiškų literatūros kūrinyje tyrimo. Iškilūs literatūros kūriniai, Toporovo teigimu, geba patys kurti mitus ir simbolius, taip iš pasąmonės tamsos į sąmoningumo

(2) *Akmenys, burnas praverkit, bylokite, rūmai aukštieji!
Gatvės, kalbėkite man! Genijau, ko tu tyli?
Viskas, kaip viskas dvasinga tavo šventuosiuose mūruos,
Amžinas mieste; tik man žodžio neprataria nieks
(vertė Albinas Bernotas) [2, 61].*

(3) Franzo Hesselio *Spazieren in Berlin* (1929), Siegfriedo Kracauerio *Das Ornament der Masse* (1927), Walterio Benjamino *Einbahnstraße* (1928), *Pariser Passagen* (1927–1929).

(4) Kęstutis Nastopka Toporovo vartojamą sąvoką *мифопоэтическое* siūlo versti mitokūra, taip pakeičiant į lietuvių literatūrologinę tradiciją Vyganto Šiuksčiaus įvestą mitopoetikos variantą. Mitokūros sąvoka yra ne tik aiškesnė, bet ir adekvatesnė rusiškam originalui, mat „poesis“ čia turi pirminę kūrybos, o ne poetikos reikšmę“ [12, 145].

šviesą atverdami kelią archetipams [25, 4]. Literatūriniai, kaip ir tradiciniai, mitai pasitelkdami simbolius perteikia tam tikrą pasaulio išsivaizdavimą, mąstymo būdą, pasaulėžiūrą, aiškina tam tikrų reiškinių prasmę. Mitologizaciją Toporovas nusako kaip semantiškai talpiausių, energetiškiausių ir pavyzdžio galią turinčių tikrovės pavidalų kūrimą [25, 5]. Mitokūros procese ypatingas vaidmuo tenka literatūrinei erdvei. Būtent erdvė bei jos užpildymas, Toporovo teigimu, yra tarsi pirminė matrica, meninės teksto visumos „tėvynė“. Erdvė tampa modeliu, pagal kurį dar neutrali ir nepoliarizuota visuma pavirsta estetiškai žymėta, iš „gamtinės-materialinės“ sferos išsiveržiama į kultūros ir jos aukščiausios formos – dvasios – sferą [25, 4].

Toporovo sukurta nauja sąvoka – Peterburgo tekstu – jo tyrimų laukas ir metodas at-ribojamas nuo Peterburgo temos ar motyvo nagrinėjimo. Miesto tekstas yra virštekstinis darinys, kuriam susidaryti nepakanka pabirų empirinių miesto buities detalių vaizdavimo literatūroje. Turi rasti kūrinių, kuriuose konkretus miestas pasirodytų kaip specifinė dvasinė forma. Peterburgo teksto kūrėjai, pasak Toporovo, nepamiršdami miesto empirijos ir realiųjų, sugebėjo išvelgti ir išreikšti savo kūriniuose „viršempirinę“ tikrovę, susijusią su pačia miesto esme. Tai istoriosofinis ir metafizinis miesto apmąstymas [26, 6]. Peterburgo tekste miestas pasirodo kaip ypatingas ir savaimingas meninio išsąmoninimo objektas, kaip tam tikra visuma, sukurianti tokį stiprų energetinį lauką, kad jis įtraukia visą skirtybių ir individualaus vertinimo margumyną ir transformuoja jį į vien-tišką virštekstinį darinį [26, 9].

Teorinėms literatūrinio miesto mito tyrimo atramoms reikšmingas taip pat Lotmano straipsnis „Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos“ (1984) bei jame postu-luojamas teiginys, esą XIX a. rusų literatūra (nuo Aleksandro Puškino ir Nikolajaus Gogolio iki Fiodoro Dostojevskio) Peterburgo mitologiją pavertė tautinės kultūros faktu [6, 338]. Kitaip tariant, literatūrinės vaizduotės suformuotas miesto mitas įauga į kolektyvinę sąmo-nę ir tampa kultūros savastimi.

Greta Maskvos-Tartu semiotinėje mokykloje išplėtotų literatūrinio Peterburgo mito tyrimų metodologinėms šio straipsnio nuostatoms svarbi yra Algirdo Juliaus Greimo to-pologinė semiotika. Straipsnyje neketinama sekti Greimo nužymėtu keliu kuriant ideo-loginį miesto modelį, tačiau dalis jo suformuluotų teorinių miestotyros principų pris-iimami kaip gairės laikinosios sostinės literatūrinei refleksijai analizuoti (pats Greimas straipsnyje „Topologinės semiotikos linkiai“ (1974) literatūrinio urbanizmo problemati-kos netyrinėjo).

Toporovo ir Greimo miesto semiotikos koncepcijos turi nemažai panašumų. Straipsnyje „Miesto tekstas pagal Greimą ir Toporovą“ juos išsamiai aptarė Kęstutis Nastopka ir Dalia Kaladinskienė [11], todėl čia apie tai nebus kalbama. Užtat bus išskirta keletas teorinių Greimo topologinės semiotikos nuostatų, kurios nebūdingos Toporovo požiūriui į miesto mitologizaciją literatūroje, bet šio straipsnio autorei yra parankios analizuojant literatū-rinę laikinosios sostinės refleksiją. Viena tokių nuostatų – prancūzų semiotiko atožvalga į istoriškai apibrėžtą miesto prasmų kūrimosi lauką. Nors Toporovas neneigia istorinės Peterburgo mito raidos, visgi tyrinėdamas XIX a. grožinius ir negrožinius rusų literatū-ros tekstus yra linkęs juose ieškoti universalios, laikui nepavaldžios, mieste imanentiškai glūdinčios (jo topografijos, kraštovaizdžio, įkūrimo legendos nulemtos) prasminės miesto teksto dominantės. Laikinosios sostinės atveju istorinis apibrėžtumas turi lemiamą reikšmę, nes politinės, kultūrinės miesto gyvavimo sąlygos tarpukario dvidešimtmečiu smarkiai sky-rėsi nuo šių tarpsnį įreminančių carinės ir sovietinės okupacijos aplinkybių.

Prancūzų semiotikoje (ne tik Greimo, bet ir Roland'o Barthes'o, Manaro Hammad'o urbanistiniuose tyrimuose) miestas reflektuojamas ne tik savo daiktiškumu pavidalu (kurį formuoja miestovaizdis, topografija, architektūra etc.), bet ir kaip žmonių gyvenamoji erdvė. Anot Greimo, „vietoj tradicinio požiūrio į miestą kaip į daiktą, miesto semiotika siūlo suvokti miestą kaip tekstą, sudarytą iš žmonių ir daiktų, iš jų santykių ir sąveikos“ [3, 162]. Tokios tyrimo pozicijos laikosi ir šio straipsnio autorė, manydama, kad literatūrinėje refleksijoje miestas visada dalyvauja kaip sudėtingas poliseminis objektas, jo vertinime, simboliniame vaizdinyje jungiasi miesto kaip specifinės urbanistinės erdvės ir kartu miesto kaip konkrečios visuomenės recepcija.

Metodologinei straipsnio prieigai taip pat svarbus Greimo dėmesys ideologijų vaidmeniui miesto mito formavimosi procese. Pasak tyrėjo, suvokėjo susikurtą visuminį miesto vaizdinį „sutvirtina visokie metasemiotiniai perkėlimai: planai, atvirukai, panoraminės apžvalgos schemas <...>, nekalbant jau apie begalę diskursų miesto tema; kita vertus, jį maitina įvairios ideologijos, susiklosčiusios kitokiomis aplinkybėmis (susvetimėjimas, tarša, nemaloni kaimynystė); jis tampa akstinu daugybei *antrinių* urbanistinių mitologijų (Paryžius, Šviesos Miestas). Virš miesto erdvės iškyla ištisas reikšmių statinys, lemiantis jos priėmimą ar atmetimą, miesto gyvenimo palaimą ir grožį arba nepakeliamą skurdumą“ [3, 171].

Tiriant literatūrinę laikinosios sostinės refleksiją į analizuojamą tekstą bus žiūrima kaip į minėtų antrinių urbanistinių mitologijų gimimo vietą ir kūrimo mechanizmą, o teksto autorius bus laikomas „moraliniu asmeniu“, miesto kolektyvinių vaizdinių kūrėju [10, 176]. Taigi straipsnyje laikomasi pozicijos, kad specifinių mitologemų pasirodymas laikinosios sostinės tekste kyla ne iš autoriaus gebėjimo „įspėti“, perprasti imanentiškai šiame lokuse glūdintį unikalų jo genijų, bet yra pasaulėžiūrinių rašančiojo pozicijų nulėmta tendencija vienus ar kitus objektyvius miesto (ne tik kraštovaizdžio, architektūros, bet ir visuomenės bei kultūros) bruožus vertinti kuriant teigiamus ar neigiamus simbolišnius miesto vaizdinius.

PROBLEMOS IŠTYRIMAS IR AKTUALUMAS

Sirijos Giros kūryba iki šiol beveik netyrinėta. Minėtinas Jono Kaminsko straipsnis „Pasakotojo paveikslas romane“ (1965) [5], kuriame Sirijos Giros romano *Štai ir viskas* (1963) pasakotojo strategijos analizuojamos kitų prozininkų (Juozo Baltušio, Mykolo Sluckio, Icchoko Mero, Alfonso Bieliausko) kūrybos kontekste. Iki šiol literatūrologų dėmesio nesulaukė vienas populiariausių sovietmečio romanų *Raudonmedžio rojus*. Knygos pasirodymo metais ji liko beveik nepastebėta, tepasirodė vos viena gana kritiška recenzija *Literatūroje ir mene*. Teisingai pažymėjęs, kad „žemutinių‘ sluoksnių atstovo kelias į aukštuomenę <...> yra viena svarbiausių temų ‘Raudonmedžio rojuje‘“, recenzijos autorius Alfredas Guščius iš socrealizmo pozicijų kritikuoja Karolio Tuleikio ideologinį nebrandumą. Antiurbanistines recenzento nuostatas atskleidžia teiginys, esą dėl tariamai skurdaus pagrindinio personažo vidinio pasaulio yra kalta miestiška aplinka, kurioje „naujų pojūčių ir atradimų pasaulis susidėjo tik iš surogatinių renginių. Žinoma, tai ne Karolio kaltė, o visų jo bendraamžių, miesto vaikų, lemtis. Kaunas – tai ne panemunių kaimas su jo natūraliu grožiu, gyvąja gamta; jis negalėjo neuždėti Karolio pasaulėjautai ‘plokščios civilizacijos’ žymių“ [4]. Skirtingai nei ideologizuota romano turinio kritika, meninių aspektų vertinimas yra taiklus ir pagrįstas. Pavyzdžiui, pažymima, kad romanistas „duoda platų aprašomojo laiko socialinį ir buitines foną, vos ne su metraštininko tikslumu aprašinėja Kauno gatves,

restoranus, įstaigas. Tai, iš vienos pusės, jo kūriniam suteikia autentiškumo, dokumentiškumo, iš kitos – publicistinį skambėjimą“ [4].

Sirijos Giros kūrybos ir konkrečiai *Raudonmedžio rojaus* reikšmė lietuvių kultūrai visų pirma susijusi su laikinosios sostinės tematikos grąžinimu į literatūros svarstymų lauką: pirmąsyk po 1940 m. apie „buržuazinės Lietuvos sostinę“ sovietmečio literatūroje prabylama su neslepia nostalgija, greta privalomos socialinės ir ideologinės kritikos juntamas stiprus emocinis pasakotojo ryšys su praeitimi. Tarpukario Kaunas romane pasirodo tarsi brangus talismanas, kurį pasakotojas atidžiai varto rankose, dėmesingai įsižiūri į smulkiausias detales, fiksuoja jo faktūrą, pustonius, kvapų paletę. Nėra abejonės, kad Sirijos Gira yra svarbiausias literatūrinio laikinosios sostinės mito formuotojas sovietmečio Lietuvoje.

LAIKINOSIOS SOSTINĖS TEKSTAS

Pagal analogiją su Peterburgo tekstu galėtume mąstyti apie Kauno, o tiksliau – laikinosios sostinės, virštekstą lietuvių literatūroje. Straipsnyje sąmoningai vartojamas pastarasis miesto pavadinimas – siekiama akcentuoti ne tik geografinį, bet ir istorinį miesto apibrėžtumą. Tokį pasirinkimą lėmė istorinės aplinkybės: 1919–1940 m. laikotarpis yra unikalus šio miesto istorijos tarpnis, ženklinantis jo kultūrinės raidos tęstinumo įtrūkį. Drauge su staigiu statuso pokyčiu – iš imperinės provincijos gubernijos centro į nepriklausomos Europos valstybės sostinę – iš esmės pasikeitė ir šio miesto visuomenė. Turima omenyje 3-iojo dešimtmečio pradžioje lietuvių naudai smarkiai pakitusi etninė miestiečių sudėtis (5). Tarpukario Kauno kultūrą daugiausia kūrė iš kaimo kilusi ir dar tik besiformuojanti lietuvių miesto visuomenė. Svarbu paminėti, kad naujieji Kauno gyventojai neišvengiamai žiūrėjo į ligtolinį, ypač gubernijos laikotarpio, miesto paveldą (6); siekta kurti naują miestą savaip perdėliojant simbolinius erdvinis akcentus, išryškinant lietuviškąjį miesto dėmenį, Kauno veidą ir kultūrą orientuojant į Vakarų. Įdomu, kad ir tarpukario Kauno romanuose, dramose, poemose nerasime istorinės miesto refleksijos ženklų, susidaro įspūdis, kad naujakurių kauniečių kolektyvinėje sąmonėje šis miestas funkcionavo kaip pasaulis, užgimęs kartu su Nepriklausomybe, su naujuoju sostinės statusu. Visa tai leidžia laikinąją sostinę vaizduoti kaip uždara Kauno istorijos „epochą“, mažai ką bendra teturėjusią su carinio laikotarpio Kaunu, ir, ko gero, dar mažiau tesisėjusią su sovietinio laikotarpio miesto istorija.

-
- (5) XX a. pradžioje Kaunas „iš esmės augo lietuvių dėka. Lietuviški kaimai buvo neišsenkamas šaltinis, aprūpinantis Kauną pigia darbo jėga ir naujais gyventojais. <...> 1897 m. lietuviai sudarė 6,6 proc., o jau 1923 m. – 59 proc. miesto gyventojų“ [8, 11].
- (6) Menkinantį lietuvių požiūrį į XIX a. miesto paveldą konstatuoja architektūros istorikė Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė [7, 7–8]. „Svetimųjų“ kurtas Kauno kultūrinis sluoksnis kategoriškai atmetamas literatūrinėje Petronėlės Orintaitės apybraižoje „Valstietis nuo Vabalninko“ (1971). Išėivijoje pirmąjį laikinosios sostinės gyvavimo dešimtmetį prisimenanti Orintaitė architektūrinį XIX a. paveldą lygina su purvu, kurį reikėjo kuo greičiau iškuopti, nuvalyti nuo jauno naujai susikūrusios Lietuvos laikinosios sostinės veido. Apybraižoje vaizdžiai atsiskleidžia, kaip 3-iajame dešimtmetyje iš kaimo į Kauną atvykusių lietuvių sąmonėje gubernijos laikotarpio architektūra buvo suaugusi su „svetimųjų“ valdžia, papročiais ir kalba, koks emociškai stiprus buvo noras ištrinti istorinę praeitį iš laikinosios sostinės dabarties, formuoti geistiną miesto paveikslą be „pašalinių“. Kitataučiai miesto senbuviai tapatinami su politine „svetimųjų“ priespauda, išnaudojimu, jų paveikslai tapomi tais pačiais negatyviais epitetais, kaip ir po Pirmojo pasaulinio karo gerokai sunykęs miestas [13, 157–158].

Lietuvių literatūros miestėjimas daugiausia sietinas su „savos“ (lietuviškos) miesto kultūros (specifinio gyvenimo būdo, papročių, skonio) formavimusi tarpukario Kaune (7). Laikinojoje sostinėje pirmąkart per visą Lietuvos kultūros istoriją lietuvių etninė grupė tampa vyraujančia miestietijos dalimi. Nuo tarpukario Kauno prasideda miesto „jaukinimosi“ istorija, čia glūdi lietuvių miestieško mentaliteto ištakos. Nepriklausomybės laikotarpio literatūroje pirmą kartą išryškėja konkretaus miesto mitokūros procesai: 3–4-ojo dešimtmečių sandūroje tarsi iš gausybės rago pasipylę Kauno romanai, novelės, poemos, feljetonai (8) brėžė literatūrinį laikinosios sostinės profilį, formavo simbolinių miesto įvaizdžių lauką, specifinę Kauno topiką. Šie kūriniai sudaro įsivaizduojamą visumą, straipsnyje vadinamą laikinosios sostinės (arba tarpukario Kauno) tekstu, kuriame imanu užčiuopti vyraujančius simbolinius miesto įvaizdžius, miesto mitą formuojančius specifinius „kaunietiškus“ peizažo elementus, topografiją, tipiškų miestiečių paveikslus etc. Literatūrinis tarpukario Kauno tekstas nesibaigia už istorijos nubrėžtos laikinosios sostinės gyvavimo ribos (1940 m.), jį pratęsia sovietmečiu Lietuvoje, taip pat išeivijoje ir po 1990 m. parašyti kūriniai, kuriuose neapsiribojama paviršiniu nepriklausomybės laikotarpio miesto tikrovės vaizdavimu, bet kuriamas simbolinis, mitologizuotas laikinosios sostinės vaizdinys.

LAIKINOJI SOSTINĖ PO LAIKINOSIOS SOSTINĖS

Po sovietų invazijos Kaunas ne tik prarado sostinės statusą, nebeliko pačios valstybės, tų socialinių, politinių, kultūrinių struktūrų, kuriomis rėmėsi laikinosios sostinės gyvenimas, nors „erdvinis signifikantas“ – vietovės reljefas, svarbiausi pastatai, gatvių planas – soviet-

- (7) Tiesa, ankstyviausi urbanistiniai lietuvių literatūros tekstai pasirodė dar XX a. pradžioje; tai proletariniai Jono Biliūno apsakymai („Be darbo“ (1903), „Pirmutinis streikas“ (1903)) ir Juliaus Janonio eilėraščiai (1914–1916), taip pat Igno Šeinaus proza („Pavasaris mieste“ (1912), „Bangos siaučia“ (1914)), Jurgio Savickio apsakymas „Nakties žvaigždės“ (1913), Kleopo Jurgelionio eilėraštis „Miestas“ (1914). Pirmieji miesto literatūros tekstai buvo sporadiški, šiuo laikotarpiu dar neįtampa stiprios urbanizmo įtakos lietuvių kultūrai, nes Lietuvoje stigo didmiesčių, o lietuviakalbės miestietijos procentas Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje buvo labai nedidelis. Trečiajame dešimtmetyje lietuvių literatūros miestėjimą intensyvino Vakarų Europos didmiesčių patirtys, susijusios su nepriklausomybės laikotarpiu prasidėjusiomis dažnesnėmis nei iki šiol lietuvių literatūrai kelionėmis ir studijomis užsienio universitetuose (Savickio novelės, Balio Sruogos poema „Miestas“ (1922), Kazio Binkio eilėraštis „Vokiškas pavasaris“ (1921), Juozo Tysliavos poemos „Berlyne“ ir „Tysliava Paryžiuje“ (abi 1926), Kazio Borutos eilėraščių ciklas „Dainos apie svyruojančius gliuosnius“ (1927)). Visgi lietuvių literatūros miestėjimo procesas įsibėgėjo užgimus laikinosios sostinės literatūriniam tekstui, kuriame ryškėja jau ne tik individualios, dažnai epizodinės vakarietiškojo urbanizmo patirtys, bet lietuvių kultūrai esminį poveikį daręs lietuviakalbės miestietijos formavimasis Kaune.
- (8) *Keturių vėjų pranašas* (1922) tekstai (Kazio Binkio „Salem Aleikum!“, „Fonografas Laisvės alėjoje“, Salio Šemerio „16“, Juozo Tarulio „Nuovakarių skiauterys“), Maironio satyra „Laikinosios sostinės skerdyklai“ (1926), Fausto Kiršos poema *Pelenai* (1–2, 1930, 1938), dalis Vytauto Alanto novelių iš rinkinių *Artisto širdis* (1930) bei *Tarp penkių ir septynių* (1934), Jono Marcinkevičiaus apysaka *Raudonos Kauno naktys* (1932) ir romanas *Jis turi mirti* (1937), Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* trečioji dalis (1933) ir *Krizė* (1937), Antano Venclovos romanas *Draugystė* (1936), Juozo Grušo *Karjeristai* (1935), J. Visgino [Juozo Geniušo] romanas *Laisvės alėja* (1935), Petronėlės Orintaitės *Paslėpta žaizda* (1934) ir dalis rinkinio *Iš sostinės* (1932) novelių, Teofilio Tilvyčio romanas *Ministerijos Rožė* (1931) ir satyrinė poema *Dičius* (1934), Justo Piliponio romanas *Amžinas žydus Kaune* (1934), dalis Antano Miškinio eilėraščių iš rinkinių *Balta paukštė* (1928) ir *Varnos prie plento* (1935), poemos *Žaliasis kaimas*, *Dirbtinės gėlės* ir *Keturi miestai* iš rinkinio *Keturi miestai* (1938) etc.

mečiu išliko, pasistengta ištrinti tarpukario Kauno „kultūrinį signifikatą“ ne tik iš miesto gyvenimo, bet ir iš kolektyvinės atminties. Todėl laikinosios sostinės likimą po 1940 m. galima būtų lyginti su legendine Atlantida, kuri negrižtamai pasinėrė į istorijos nebūtį. Tarpukario Kauno kaip išnykusio pasaulio vaizdiny skleidžiasi Sirijos Giros kūryboje; an-tai romanas *Paskutinis sekmadienis* baigiamas neva 9-ojo dešimtmečio pabaigoje vykstančiu pokalbiu tarp seniai nesimačiusių laikinosios sostinės gyventojų: „– Pasukime į Girstupio gatvę? – pasiūliau./ – Ne! – kategoriškai paprieštaravo Emilis. – Nerasite buvusios gatvės. *Tai jau kitas miestas* [išskirta mano – V. Š.]“ [17, 144].

Tarpukariu intensyviai plėtota literatūrinė Kauno refleksija nutrūko politinių pervartų metais. Stalinistiniu laikotarpiu laikinoji sostinė atsidūrė už legitimųjų literatūros temų lauko, vadinamoji „buržuazinė Lietuva“ ir jos sostinė pateko į „tylos zoną“. Net ir vėliau – 8-ajame dešimtmetyje, kai buvo rašomas *Raudonmedžio rojus*, laikinosios sostinės tema priminė minų lauką – akylos savicenzūros instinkto vedamas romano pasakotojas atsargiai žengia šiuo lauku, vengdamas užkliudyti „pavojingus“ vaizduojamosios tikrovės aspektus.

Pradedant 7-ojo dešimtmečio pabaiga ėmė rodytis „buržuazinio Kauno“ memuaris-tika; žinoma, sovietinėje Lietuvoje ją drįso rašyti tik konjunktūros globojami, patikimais pripažinti autoriai, tokie kaip Antanas Venclova, Halina Korsakienė, Julius Būtėnas, Juozas Baltušis (9). Būta ir grožinių kūrinių, pavyzdžiui, Korsakienės romanas *Laikinoji sostinė* (1961). Visgi didžiausias indėlis formuojant literatūrinį laikinosios sostinės mitą šiuo laikotarpiu tenka Sirijos Girai. Paradoksalu, kad būtent sovietmečiu, kai laikinoji sostinė pasitraukė bene iš visų literatūrinį miesto tekstą tarpukariu formavusių autorių kūrybos, Sirijos Gira atrado ją kaip centrinę savo prozos temą (apsakymas „Aleksoto tiltas“ (1969), romanai *Buenos Aires* (1956), *Raudonmedžio rojus*, *Nakties muzika* (1986), *Paskutinis sekmadienis* (pastarasis išėjo jau 1990 m.)). Populiariausias iš Sirijos Giros *kauniados* tekstų yra *Raudonmedžio rojus* (sovietmečiu net dukart perleistas – 1978, 1987 m.). Tiesa, daugiausia skaitytojų dėmesio knyga sulaukė po ekranizacijos 1981 m., kai režisierius Bronius Talačka sukūrė pirmąjį Lietuvoje penkių dalių televizijos serialą „Raudonmedžio rojus“.

IŠ UŽMARŠTIES GELMIŲ IŠNYRANTI ATLANTIDA

Sirijos Gira savo kilme sudaro išimtį tarpukario literatūroje: jis pirmasis mieste gimęs ir augęs lietuvių literatas, visa jo kūryba yra išimtinai miestiška. Straipsnyje nėra galimybių išsamiau aptarti Sirijos Giros poezijos (10), vis dėlto būtina akcentuoti, kad biografinis poeto išskirtinumas turėjo įtakos literatūrinei miesto traktuotei. Skirtingai nei 3–4-uoju dešimtmečiais debiutavę jauni literatai iš kaimo, kuriems laikinoji sostinė regėjosi kaip prabanga spindintis mažasis Paryžius ir drauge savo aštriais socialiniais kontrastais bei „nuodėmingumu“ gąsdinantis puolęs miestas Babilonas, Sirijos Gira į Kauną žvelgė kaip į provincialų miestą bei leido sau ironizuoti urbanistinio poeto amplua (11). *Art deco*

(9) Venclova, Antanas *Jaunystės atradimas: Prisiminimai*. Vilnius: Vaga, 1966; Korsakienė, Halina. *Susitikimai: Įspūdžiai ir mintys*. Vilnius: Vaga, 1977; Korsakienė, Halina. *Veidai ir likimai: praeities vaizdai*. Vilnius: Vaga, 1982; Korsakienė, Halina. *Sugrįžusi praeitis: autentiški pasakojimai ir portretai*. Vilnius: Vaga, 1985; Būtėnas, Julius. *Literato duona*. Vilnius: Vaga, 1975; Būtėnas, Julius. *Žmonės, kuriuos pažinojau*. Vilnius: Vaga, 1978; Baltušis, Juozas. *Su kuo valgyta druska: Atsiminimai*. D. 2: *Žėrinti jaunystė*. Vilnius: Vaga, 1976.

(10) Tarpukariu išėjo keturi Sirijos Giros eilėraščių rinkiniai: *Golas į ateitį* (1931), *Širdys formaline* (1934), *Mergaitės ir asonansai* (1935), *Šešėliai nuo ekrano* (1937).

(11) Plg. eilėrašį „Perpetuum mobile“ [19, 51–53].

stilistikos paženklinytoje jo poezijoje laikinoji sostinė pasirodo savo maskaradine puse, dažnai atstovaujama kaukių komedijos (*commedia dell'arte*) personažų ir mizanscenų (tai būdinga ir kaunietiškiems Henriko Radausko eilėraščiams) (12). Visgi šiuo laikotarpiu Kaunas netapo pagrindine Sirijos Giros kūrybos tema, dažniausiai jis tepasirodo kaip fonas ironiškai traktuojamoms meilės kolizijoms.

Tačiau sovietmečiu, kai laikinoji sostinė nugrimzdo į istorijos nebūties vandenį, kai didžiulia šio miesto kultūrą kūrusių asmenybių atsidūrė toli Vakaruose arba Šiaurėje, kai kone visa šio laikotarpio literatūra, periodika, archyvinė medžiaga buvo paslėpta specialiuose fonduose – visais būdais bandyta nutylėti šio dvidešimtmečio egzistavimą lietuvių kultūroje, Sirijos Gira (ir vėl kaip išimtis tuometinėje literatūrinėje terpėje) atranda laikinosios sostinės temą kaip turtingą šaltinį savo meninei kūrybai. Iš gimtojo Vilniaus tebuvo likę nedaug prisiminimų, dalis jų pažymėti karo metų sumaištis, gatvių kautynių sukeltos aštuonmečio baimės [16; 15, 101]. Kaunas, į kurį būsimo rašytojo šeima pabėgo iš bolševikų užimto Vilniaus, rodėsi tarsi ramybės oazė (13); tai vaikystės ir jaunystės miestas, kuriame skleidėsi pirmieji poetiniai bandymai ir susilaukta šio tokio pripažinimo, kuriam studijuota anuomet labai perspektyvia laikyta medicina ir aktyviai dalyvauta kultūriniam miesto gyvenime. Laikinosios sostinės „epocha“, kaip besiformuojančio pasaulėvaizdžio arena, neabejotinai paliko gilų įspaudą jauno poeto atmintyje ir sąmonėje: „Aš augau kartu su šiuo miestu, o miestas jaugo į mane. Kai po dvidešimties metų jau visam laikui palikau Kauną, buvo atplėšta ir dalelė manojo „aš“ [15, 102–103]. Sovietmečiu ši – prarastoji – patirtis prašyte prašėsi į kūrybą (14).

Kita priežastis, lėmusi Kauno tematikos pasirodymą Sirijos Giros kūryboje, galėjo būti susijusi su asmeninės patirties, kaip unikalios istorinės medžiagos, įsisąmoninimu. *Raudonmedžio rojaus* pasakotojas kreipiasi į jaunąjį, niekada tarpukario Kauno neregėjusį skaitytoją, išsamiai komentuodamas užmarštin nugrimzdusios epochos realijas. Vėlyvuojų sovietmečiu lietuvių kultūroje susidarė palanki terpė prikelti literatūroje laikinąją sostinę: viena vertus, todėl, kad ši tema jau buvo legituota (žinoma, su išlygomis), kita vertus, užaugo nauja karta, kuriai magėjo sužinoti apie šį unikalų lietuvių kultūros laikotarpį.

Pirma, kas krinta į akis skaitant *Raudonmedžio rojų*, tai nepaprastai tankus miesto empirikos sluoksnius. Skirtingai nei tarpukariu rašytuose Kauno romanuose, šiame tekste laikinoji sostinė pasirodo su preciziškai atkurtais realijomis, specifiniais miesto kvapais, spalvomis, faktūromis ir garsais. Tokį dėmesingumą miesto empirikai lemia praeities sugrąžinimo įstanga, siekis prikelti istorijos vandenų palaidotą epochą, iš atminties dugno iškeliant kiek įmanoma daugiau to nuskendusio pasaulio nuolaužų. Romanas mirgėte mirga gatvės iškabų pavadinimais, čia cituojami reklamos tekstai, kino afišų ištraukos, suminimi kone visi Kauno fabrikai ir parduotuvės, nepamirštant išvardyti jų prekių ir net išdėstymo vitrinoje. Romane atkuriami tiksliai miesto topografija, išnykę gatvių pavadinimai, atgyja specifinis laikinosios sostinės žodynas. Perdėtas dėmesys detalėms paverčia romaną beletrizuota laikinosios sostinės enciklopedija. Dažnai pasakotojo

(12) Plačiau apie poetinę tarpukario Kauno refleksiją žr. [21].

(13) *Raudonmedžio rojuje* pasakojamas aštuonmečio Karolio Tuleikio atvykimo į Kauną epizodas [18, 11–12] turi ryškų autobiografinį matmenį.

(14) Gimtojo miesto praradimas (drauge su dramatiška karo pabėgėlių patirtimi) inspiravo ir kiek jaunesnės kaunietės rašytojos Birutės Pūkelevičiūtės Kanadoje sukurtą romaną *Aštuoni lapai* (1956). Laikinoji sostinė jame pasirodo poetizuoto Prarastojo Rojaus pavidalu.

pateikiama informacija teksto naratyvui nieko neduoda, atrodo kaip pašalinė, perteklinė. Stengdamasis pateikti kuo daugiau tarpukario Kauno tikrovės detalių pasakotojas neretai stabdo siužeto intensyvumą, leisdamasis į veiksmo eigai nė kiek nereikalingus, dargi trukdančius ekskursus. Kaip antai viena scena, kai pasakotojas nuveda savo herojų pasi-vaikščioti po Kauno kapines, nors ten nieko neįvyksta, siužetas nieko neprarastų, jei to pasivaikščiojimo ir nebūtų [18, 78]. Akivaizdu, kad pasakotojui jis reikalingas tik kaip dingstis priminti apie nebeegzistuojančias Karmelitų kapines ir mįslingai užsiminti apie kryžių, sukaltą iš dviejų propelerių. Tokiu neakivaizdžiu būdu į tekstą įtraukiama neat-siejama Kauno mito dalis – sovietmečiu vandališkai sunaikintas transatlantinių lakūnų mauzoliejus senosiose miesto kapinėse.

Taigi *Raudonmedžio rojus* „dekoracijos“ yra gerokai ryškesnės už įmantriai pinamą siužetą (jį sudaro net keturios meilės linijos, konspiracinės pogrindžio komunistų veiklos siužetinė gija, trijų draugų gyvenimo keliai, Karolio Tuleikio šeimos istorija). Galima būtų teigti, kad pagrindinis romano herojus yra *pati laikinoji sostinė*, nes būtent jai čia skirta daugiausia dėmesio.

RAUDONMEDŽIO ROJUS KAIP BURŽUAZINIS PRAGARAS

Laikinoji sostinė romane vaizduojama kaip uždaras pasaulis, mikrovisata: „Mūsų protai nebuvo dar pribrendę spręsti socialinių problemų. Akiratis baigėsi tuo, ką matėme ar ką išgyvenome savo pojūčiais. Visus blogio ar gėrio pasireiškimus mes galėjome aprėpti jau vėliau, gerokai subrendę, kai ne vien iš vadovėlių supratome, kad pasaulis dar nesibaigia Aleksoto šlaitais iš vienos pusės ir Žaliakalniu – iš kitos“ [18, 22]. Šio pasaulio vertinimas romane kinta priklausomai nuo pagrindinio personažo brandos, gyvenimiškos patirties: Kauną kaip saugumo ir ramybės oazę, kokia ji rodosi iš gatvės kovų epicentro Vilniuje iš-trūkusiame aštuonmečiui, palaiapsniui keičia laikinoji sostinė kaip socialinis pragaras, kokį jį regi privačia gydytojo praktika besiverčiantis Karolis Tuleikis. Romane nežmoniško skurdo ir perteklinės prabangos scenos sąmoningai išdėliojamos užaštrinant socialinį kontrastą. Kaip antai epizodą, kuriame Tuleikis vyksta apžiūrėti nuo plaučių uždegimo miršančio naujagimio vienoje Žaliakalnio lūšnų [18, 225], čia pat keičia Naujametė šventė aristokratiškuose privačios klinikos savininko namuose su egzotiškais vaisėmis nukrautu stalu [18, 227–238]. Nors romane aprėpiamas visas socialinis Kauno žemėlapis, daugiausia vietos čia skiriama prabangos aprašymams. Visame literatūriniame Kauno tekste prabangos vaizdavimui skiriama daug dėmesio. Būdinga, kad tarpukario literatūroje, taip pat to meto atvirukuose, nuotraukose daugiausia matyti puošnioji Kauno pusė su dailiomis Laisvės alėjos parduotuvių vitrinomis, turtingu ir elegantišku populiariausių restoranų ir kavi-nių interjeru, prabangiais paryžietiškais apdarais besipuikuojančia Kauno aukštuomene. Skurdo ir vargo lietuviai buvo matę lig valiai, užtat nacionalinės buržuazijos atsiradimas buvo naujovė, tad nenuostabu, kad visuose – ne tik grožiniame – šio laikotarpio miesto dis-kursuose pastebimai mėgaujamosi iki šiol neprieinamu miestiško gyvenimo komfortu: iki smulkausių detalių aprašinėjami modernūs interjerai, vitrinų apstatymas, drabužių mados, aukštuomenės pasilinksminimai. Tai vienas ryškiausių laikinosios sostinės mito bruožų, pati jo šerdis – ne tik tarpukariu, bet ir sovietmečiu rašytuose kūriniuose Kaunas skaity-tojui veriasi kaip prabangus, tviskantis miestas. Paradoksalu, kad net ir kairieji rašytojai (Antanas Venclova, Jonas Marcinkevičius), kurie siekė parodyti išnaudotojišką kapitalisti-nės santvarkos prigimtį, labai nedaug dėmesio skyrė proletariniam Kaunui, jų romanuose vyrauja buržuazijos aplinka, bendrosios Kauno teksto vietos: pokylių sezonas, maskaradas,

prašmatnūs interjerai, prabangūs restoranai, rinktiniai valgiai ir gėrimai, dekoltuotos suknelės, smokingai, fokstrotas ir t. t. Toks Kaunas regimas ir *Raudonmedžio rojuje*: pasakotojas akivaizdžiai mėgaujasi iki smulkiausių detalių aprašinėdamas aristokratiškų namų aplinką ir Kauno aukštuomenės pokylius, supažindindamas skaitytojus su prabangiausių laikinosios sostinės restoranų menu ir pan.

Per tankų tarpukario Kauno empirijos sluoksnį romane prasiveržiama ir į istoriosofinę laikinosios sostinės refleksiją. Tai bene ryškiausiai pasirodo scenoje, kai išprotėjęs Karolio Tuleikio tėvas kuria planus, kaip išvalyti užterštą Kauno orą: „– Kaunas yra dauboje, – pasakė tėvas. – Dūmai Kauną užnuodys. Meksfalto garai, benzinas ir prostitučių kvėpalai. Visa tai užnuodys Kauną ir nekaltus vaikelius. Ir vienintelė išsigelbėjimo priemonė – ke turi galingi malūnai, kurie besisukdami pakeistų Kauno orą. Kitos išeities nėra“ [18, 198]. Šizofreniškos logikos diktuojamas ekologinės ir moralinės taršos siejimas į viena atskleidžia mitokūrai būdingą realių miesto bruožų perkėlimą į simbolinį lygmenį. Antai tyrinėdamas Peterburgo mitokūrą Toporovas išskyrė realių miesto bruožų ir specifinių jų atrankos principų nulemtą literatūrinio miesto teksto substratą iš gamtinės, materialinės, dvasinės ir istorinės sferų [26, 28]. Kitaip tariant, kurdamas konkretaus miesto mitą, iš realiai egzistuojančių miesto bruožų autorius atsirenka specifinius, jo manymu, geriausiai atskleidžiančius miesto dvasią, pačią jo esmę.

Cituotoje Sirijos Giros romano ištraukoje akcentuojama specifinė reljefinė miesto ypatybė – išsidėstymas Neries ir Nemuno slėnių suformuotoje dauboje, kurią išryškina miestą supančios kalvos. Būtent ši Kauno teksto substrato sfera turėjo didelę įtaką tarpukariui besiformuojančiam literatūriniam laikinosios sostinės mitui, ji lėmė Kauno kaip duobės, pakalnės, vėjų neperpučiamos, nepakeliamai tvankios ir savose dulkėse baigiančios užtrokšti erdvės vaizdinį Vinco Mykolaičio-Putino, Antano Venclovos, Petronėlės Orintaitės, Petro Vaičiūno, Teofilio Tilvyčio kūryboje. Literatūriniam Kauno tekstui būdinga miesto reljefo nulemtą meteorologinę savybę metaforizuoti tvankumos, troškaus oro charakteristikas paverčiant moralinėmis, dvasinėmis kategorijomis. Antai *Altorių šešėly* trečiojoje dalyje (1933) Kauno oro troškumas virsta psichologinės-dvasinės miesto atmosferos apibūdinimu, o miesčioniška ir provincionali laikinoji sostinė įgyja simbolinę moralinės ir dvasinės pakalnės reikšmę: Vasaris „suprato, kad jam reikia budėti, kad jam reikia nuolat atsinaujinti ir dirbti, jeigu jis nenori tapti bedvasiu griozdu ir uždusti tvankioj, ankštoj, dulkėtoj Kauno pakalnėj“ [9, 615] (15). Orintaitės romane *Paslėpta žaizda* (1934) Kaunas taip pat vaizduojamas kaip tvankus, skęstantis dulkėse [14, 83]. Gniuždanti vidurvasario sausra romane nurodo ne tik klimatinę miesto specifiką, visame kūrinyje stipriai akcentuojama moters dvasią alsinanti kasdienybės dulkių nupilkinta valdininkiško gyvenimo rutina, įpročiu virtęs, sustabarėjusių patriarchalinių papročių, vyro despotizmo paženklintas santuokinis gyvenimas. Orintaitė vaizduoja „mažąjį žmogų“ su jo vargais ir rūpesčiais, tad ir pats Kaunas čia regimas kaip menkas, dūmais užrūkęs skruzdėlynas: „Kaunas, Nemuno slėnyje pasirėplinęs, kasdien kūrenamų krosnių kaminais apsmilkintas, plūduriavo pasmėlusių dūmų tvenkiny, ir, iš Vytauto parko žiūrint, atrodė kažkokiais smilkalais apnuodintu skruzdėlynu su gausybe vos ne vos pro rūkus spindinčių žiburiukų, cementuotais išgverusiais takais šen ten gyvai beknibždančių žmogiukų ir juokdario pritaistytų, šuoliais belakstančių vaikiškų žaislų-automobilių“ [14, 102].

(15) Plačiau apie tarpukario Kauno refleksiją *Altorių šešėly* žr. [20].

Dūmų užteršto, užnuodyto Kauno slėnio panorama pasirodo ne tik cituotoje Orintaitės ištraukoje, bet ir kituose tarpukario tekstuose. Antai Teofilis Tilvytis skaitytoją ragino:

*Atsigrėžk į Kauno rūmus
Skęstančius melsvuose dūmuos;
Šiam betono slėnyje
Krapštos Kauno ponija* [22, 64–65].

Petro Vaičiūno dramoje „Tikroju keliu“ laikinosios sostinės oras atsiduoda dūmais ir degėsiams tiek tiesiogine, tiek perkeltine prasme. Iš šios moraliai užnuodytos aplinkos dramos pabaigoje siūloma vykti į kaimą, kur oras esąs švarus. Tai bene ir yra tasai „tikrasis kelias“, kurį siūlo rinktis dramaturgas [23].

Nuodingas miesto oras cituotame *Raudonmedžio rojaus* epizode apie malūnus transformuojamas į moraliai, dvasiškai užterštą, žmogui kenksmingą gyvenamosios aplinkos vertinimą. Tarpukario Kaunas čia pasirodo kaip pražūtinga erdvė, kaip „sergantis miestas“. Liga, nuo kurios jis kenčia, esanti socialiai neteisinga visuomenės gyvenimo sandara, kur turtuoliai mėgaujasi besaike prabanga, o varguoliai miršta nuo tuberkuliozės nešildomuose būstuose. Pasirinkęs prestižinę mediko specialybę, į „raudonmedžio rojų“, t. y. Kauno aukštuomenės terpę, patekęs neturtingo tarnautojo sūnus Karolis Tuleikis yra išimtis, nes lieka atsparus moraliai nuodingai miesto atmosferai: socialinis virsmas jo nesugadina, jis išsaugo humanistines vertybes, atjaučia neturtingus pusrūsyje gyvenančius kaimynus ir gelbsti politiškai persekiojamus komunistus.

Literatūriniame laikinosios sostinės tekste ryškėja siužetinis invariantas, grįstas kelionės archetipu. Nepriklausomybės laikotarpio literatūroje jis dažniausiai pasirodo kaip reali herojaus kelionė iš gimtojo kaimo į laikinąją sostinę, o kartu kaip gyvenimo kelio paieškos, herojaus brandos ir tapatybės formavimosi istorija (tarpukario laikotarpio Antano Miškinio poezija, Teofilio Tilvyčio *Ministerijos Rožė, Dičius*, Juozo Grušo *Karjeristai*, Antano Venclovos *Draugystė* ir kt.). Tokį literatūrinio Kauno teksto siužetą generavo to meto lietuvių kultūroje stipriai pasireiškusi opozicija kaimas vs miestas (čia pirmąją opozicijos sandą atitiko sava, tradicinių moralės normų valdoma namų erdvė, o antrąją – svetimas moderniosios civilizacijos pasaulis), kuri atskleidžia sudėtingą pirmosios lietuviakalbės miesto inteligentijos patirtą urbanistinės erdvės „jaukinimosi“, o dažnai jos atmetimo situaciją. Literatūrinių subjektų gyvenimo kelyje laikinoji sostinė tampa esminio išbandymo, pagundų vieta, spąstais, iš kurių ištrūkti pavyksta tik moraliai atspariusiems, dvasiškai stipriusiems. Nuklydusieji laikinosios sostinės „klystkeliais“ – susigundžiusieji miesto siūlomu prabangos, malonumų ir linksmybių kupinu gyvenimu, pasidavę valdžios ir šlovės troškimui – žengia asmenybės savigriovos keliu, tampa amoraliais hedonistais, karjeristais, politiniais demagogais, prisitaikėliais, aferistais, nusikaltėliais (Leono Skabeikos poezijos subjektas eilėraščių rinkinyje *Po juodo angelo sparnais* (1928), Dičius to paties pavadinimo Tilvyčio poemoje, taip pat pagrindinė romano *Ministerijos Rožė* veikėja, Algirdas Tutkus Venclovos romane *Draugystė*, Povilas Maleišis Putino *Krizėje* ir kt.). Savo vidinę tapatybę pavyksta išsaugoti tik tiems, kurių dvasiniai idealai, vertybių sistema yra patvariausi arba kurie turi padėjėjus, dvasinius mokytojus, įspėjančius apie gresiantį pavojų, savo pavyzdžiu liudijančius alternatyvų kelią (Visvydas Putino *Krizėje*, Treigys Venclovos *Draugystėje* ir kt.). Visi pavojų ruožą sėkmingai įveikusieji literatūriniai subjektai laikinojoje sostinėje lieka autsaideriais, žmonėmis, kurie iš šalies stebi Kauno gyvenimo maskaradą.

Raudonmedžio rojuje nesunkiai išvelgiama laikinosios sostinės teksto archisiužeto realizacija Karolio Tuleikio gyvenimo istorijoje. Moraliai ydingoje buržuazinio pasaulio atmosferoje jaunas gydytojas Karolis Tuleikis atsispiria pagundai sparčiai kilti karjeros laiptais aukojant savo nuostatas (atsisako stoti į ideologiškai jam svetimą studentų korporaciją ir todėl netenka garsių medikų protekcijos), prisideda prie konspiracinės komunistų veiklos (nors dėl to tenka patirti smūgius Valstybės saugumo rūsiuose ir netenka darbo privačioje klinikoje). Nors jo, kaip privačią praktiką turinčio gydytojo, namus puošia raudonmedžio baldai, Kauno turtuolių sluoksniuose jis lieka nepritaikėlis, neprisitaikėlis, su ironija stebintis jų gyvenimo būdą, besišaipantis iš jų arogancijos. Sirijos Giros romane nebelieka tarpukariu paplitusio kelionės iš kaimo į miestą motyvo, laikinosios sostinės siužetas čia funkcionuoja kaip moralinių pavojų kupiname tarpukario Kaune subjekto patiriamos gyvenimo kelio paieškos, pasaulėžiūrinė branda. Nepriklausomybės laikotarpiu laikinosios sostinės mitą generavusią miesto ir kaimo priešpriešą *Raudonmedžio rojuje* pakeitė socialistinio realizmo principus atitinkanti ideologinė opozicija – kapitalistinė nepriklausoma Lietuva (romane ją reprezentuoja laikinosios sostinės buržuazija) vs socialistinė sovietinė Lietuva (dėl jos įsteigimo kovoja pagrindžiai komunistai, kuriems prijaučia ir Karolis Tuleikis). Laikinoji sostinė *Raudonmedžio rojuje* vaizduojama kaip pasmerkta pražūčiai, jos moraliai perpusios sistemos esą neįmanoma reformuoti utopiniais projektais (jų bergždumą simboliškai įkūnija Karolio tėvų užvaldžiusi *idée fixe* apie Kauną išgelbėsiančius malūnus), ji tegali būti sunaikinta įsteigiant kitą istorijos perspektyvoje neva dėsningai ją pakeičiančią socialistinę santvarką (tai ir įvyksta romano pabaigoje). Istorinis laikinosios sostinės pasmerkumas pabrėžiamas ne tik šiame romane, bet ir visoje Sirijos Giros *kauniadoje*. Šio ciklo kūriniuose sąmoningai koncentruojamasi į paskutiniuosius laikinosios sostinės gyvavimo metus, intensyviai kuriama epochos saulėlydžio pajauta, iškalbingas ir vieno iš ciklo romanų pavadinimas – *Paskutinis sekmadienis*. Autoriaus polinkį į laikinosios sostinės eschatologiją (16) nesunkiai galėtume paaiškinti kūrinių pasirodymo aplinkybėmis, ne tik retrospektyviu pasakotojo žvilgsniu, bet ir ideologine konjunktūra: remiantis marksistine visuomenės raidos samprata, buržuazinė Lietuva istorinėje perspektyvoje neturėjo galimybių išlikti, nes buvo sukurta ideologiškai ir socialiai neteisingais principais. Eschatologinį laikinosios sostinės mitą *Raudonmedžio rojuje* generuojanti buržuazinės vs socialistinės santvarkos priešprieša vaizdžiai atskleidžiama kinematografinės kalbos simbolika romano ekranizacijoje. Pirmosios *Raudonmedžio rojaus* serialo dalies įžangoje, jo vinjetėje, vizualizuojamas prisiminimų laikas – tarpukario Kaunas čia pasirodo apgaubtas sutemų, skendintis migloje, rūke ir dūmuose, – vėliau kontrasto būdu šį vaizdą pertraukia pasakojimo laikas – įdienojusio sovietmečio Vilniaus panorama.

IŠVADOS

Sirijos Giros prozai, ir konkrečiai populiariausiam iš jo *kauniados* tekstų – *Raudonmedžio rojui*, tenka didžiausias indėlis formuojant literatūrinį laikinosios sostinės mitą sovietmečio Lietuvoje. Vienas ryškiausių šio romanų bruožų – nepaprastai tankus miesto empirikos sluoksnis. Būtų galima teigti, kad pagrindinis romano herojus yra *pati laikinoji sostinė*, nes būtent jai čia skirta daugiausia dėmesio.

(16) Eschatologijos terminas čia vartojamas ne teologine reikšme (kaip mokymas apie galutinį pasaulio ir žmogaus likimą, žmonijos ir visatos atkūrimą, kuriuos Dievas atliks laikų pabaigoje). Literatūroje ši sąvoka, pasak Viktorijos Daujotytės, „traktuotina laisviau – pagal tą intonacinę-semantinę liniją, kurią ryškiausiai brėžia *paskutinio*, *paskutinės* akcentai (gr. *eschatos* – paskutinis)“ [1, 35].

Romane pratęsiama tarpukariu susiformavusi tradicija mitologizuoti laikinąją sostinę kaip socialinio, moralinio, dvasinio nuopuolio erdvę pasitelkiant literatūriniam Kauno tekstui būdingą simbolinę vaizdiniją. Specifinės reljefinės miesto ypatybės – išsidėstymo Neries ir Nemuno slėnių suformuotoje dauboje – nulemta ekologinė oro tarša *Raudonmedžio rojuje* metaforizuojama suteikiant jai moralinį atspalvį; taip sukuriamas nuodingo, „sergančio“ miesto mitas.

Analizuojamame romane atpažįstamas literatūriniam laikinosios sostinės tekstui būdingas siužetinis invariantas, paremtas kelionės archetipu. Kaunas šiame archisiužete atlieka lemtingo išbandymo, pavojų ruožo vaidmenį. *Raudonmedžio rojuje* nebelieka tarpukariu paplitusio kelionės iš kaimo į miestą motyvo, laikinosios sostinės teksto archisiužetas čia funkcionuoja kaip moralinių pavojų kupiname Kaune subjekto patiriamos gyvenimo kelio paieškos, pasaulėžiūrinės brandos raida. Nepriklausomybės laikotarpiu laikinosios sostinės mitą generavusią miesto ir kaimo priešpriešą Sirijos Giros romane pakeitė socialistinio realizmo principus atitinkanti ideologinė opozicija – kapitalistinė nepriklausoma Lietuva (romane ją reprezentuoja moraliai perpuvusi laikinosios sostinės buržuazija) vs socialistinė sovietinė Lietuva (dėl jos įsteigimo kovoja pogrindžio komunistai, jiems prijaučia ir Karolis Tuleikis).

Marksistinės ideologijos suformuotas istorijos traktuotės modelis, pagal kurį buržuazinė Lietuva istorinėje perspektyvoje neturėjo galimybių išlikti, nes buvo sukurta ideologiškai ir socialiai neteisingais principais, lėmė *Raudonmedžio rojuje* ryškėjantį polinkį į laikinosios sostinės eschatologiją. Visuose tarpukario Kauno temai skirtuose Sirijos Giros prozos kūriniuose sąmoningai koncentruojamasi į paskutiniuosius laikinosios sostinės gyvavimo metus, intensyviai kuriama epochos saulėlydžio pajauta.

Gauta 2013 01 28

Priimta 2013 05 18

Šaltiniai ir literatūra

- [1] DAUJOTYTĖ, Viktorija. Eschatologija Salomėjos Neries eilėraščiuose. Iš: *Salomėja Nėris: Tarp dainos ir regėjimo*. Sudarė R. Brūzgienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 35–52.
- [2] GETĖ, Johanas Volfgangas. *Poezija*. Vilnius: Vaga, 1986.
- [3] GREIMAS, Algirdas Julius. Topologinės semiotikos linkui. Iš prancūzų k. vertė K. Nastopka. *Baltos lankos*, 2011, Nr. 34, p. 144–173.
- [4] GUŠČIUS, Alfredas. „Rojaus“ vilionės ir apgaulė. *Literatūra ir menas*, 1973, balandžio 14, p. 6.
- [5] KAMINSKAS, Jonas. Pasakotojo paveikslas romane. Iš: J. Kaminskas. *Literatūros kryžkelėse*. Vilnius: Vaga, 1968, p. 51–73.
- [6] LOTMAN, Jurij. Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos. Iš: J. Lotman. *Kultūros semiotika*. Straipsnių rinktinė. Sudarė A. Sverdiolas, iš rusų kalbos vertė D. Mitaitė. Vinius: Baltos lankos, 2004, p. 332–349.
- [7] LUKŠIONYTĖ-TOLVAIŠIENĖ, Nijolė. *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje: Svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto I-kla, 2001.
- [8] *Miestiečiai: Vilniečių ir kauniečių tapatumo, savivokos ir požiūrių sociologinė analizė*. Sudarė E. Krukauskienė. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
- [9] MYKOLAITIS-PUTINAS, Vincas. *Raštai*. T. 4: *Altorių šešėly*. Vilnius: Vaga, 1992.
- [10] NASTOPKA, Kęstutis. Greimas ir urbanistinė semiotika. *Baltos lankos*, 2011, Nr. 34, p. 174–182.

- [11] NASTOPKA, Kęstutis; KALADINSKIENĖ Dalia. Le texte urbain selon Greimas et Toporov. *Literatūra*, 2011, t. 53(4), p. 7–14.
- [12] NASTOPKA, Kęstutis. Mitinis literatūros matmuo. Iš: *XX amžiaus literatūros teorijos*. Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams. Sudarė A. Jurgutienė. Vilnius: VPU 1-kla, 2006, p. 139–159.
- [13] ORINTAITĖ, Petronėlė. *Ką laumės lėmė: atsiminimai; Liepalotų medynuose: apybraižos*. Parengė J. Kubilius. Vilnius: Vaga, 1993.
- [14] ORINTAITĖ, Petronėlė. *Paslėpta žaizda; Daubiškės inteligentai*. Romanai. Vilnius: Vaga, 1991.
- [15] SIRIJOS GIRA, Vytautas. Atsigrįžus atgal. *Metai*, 1996, Nr. 4, p. 100–108.
- [16] SIRIJOS GIRA, Vytautas. Autobiografija. Iš: *Antrieji vainikai*. Naujosios poezijos antologija. Spaudai paruošė K. Binkis. Kaunas: Spaudos fondas, 1936, p.325.
- [17] SIRIJOS GIRA, Vytautas. *Paskutinis sekmadienis*. Kn. 2. Vilnius: Vaga, 1990.
- [18] SIRIJOS GIRA, Vytautas. *Raudonmedžio rojus*. Vilnius: Vaga, 1978.
- [19] SIRIJOS GIRA, Vytautas. *Širdys formaline*. Lirika. Kaunas: Spaudos fondas, 1934.
- [20] ŠEINA, Viktorija. Laikinoji sostinė Vinco Mykolaičio-Putino romane *Altorių šešėly*. *Colloquia*, 2012, Nr. 29, p. 14–37.
- [21] ŠEINA-VASILLIAUSKIENĖ, Viktorija. Poetinis tarpukario Kauno tekstas. *Kauno istorijos metraštis*, 2006, Nr. 7, p. 137–151.
- [22] TILVYTIS, Teofilis. *Dičius*. Kaunas: Kuntaplio leidinys, 1934.
- [23] VAIČIŪNAS, Petras. *Tikruoju keliu*. 4 veiksmų pjesė. Iš: P. Vaičiūnas. *Dramos ir komedijos*. T. 2. Vilnius: Vaga, 1971, p. 173–248.
- [24] VELIČKIENĖ, Aleksandra Teresė. *Antikos mitologijos žinynas*. Kaunas: Šviesa, 2008.
- [25] ТОПОРОВ, Владимир. *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического*. Избранное. Москва: Прогресс, 1995.
- [26] ТОПОРОВ, Владимир. *Петербургский текст русской литературы*. Избранные труды. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2003.

VIKTORIJA ŠEINA

Reflexion of the temporary capital in Vytautas Sirijos Gira's novel *Raudonmedžio Rojus*

Summary

The article examines reflexion of the temporary capital in the novel by Vytautas Sirijos Gira *Raudonmedžio Rojus* (Mahogany Paradise, 1972), treating it as one of the literary works that shaped Kaunas' text of the interwar period. Methodological presumptions of the article lie in semiotic urban research. The largest impact on methodological attitudes of the author was made by works of Vladimir Toporov (lending the concept of urban text and mythopoetic space research strategy). The article aims at answering a few interrelated questions: what symbolic image of interwar Kaunas is shaped in the *Raudonmedžio Rojus*; what axiological system is disclosed through selection of notional dominants shaping the myth of the

temporary capital; how the symbolic image of city, as created by Sirijos Gira in late Soviet era, correlates with the tradition of mythologisation of the temporary capital, which started during the interwar period?

Prose of Sirijos Gira, and especially the most popular text of the *Kauniad*, the *Raudonmedžio Rojus*, made the largest contribution to shaping of the literary myth of the temporary capital in Soviet Lithuania. One of the most prominent features of the novel is an extremely dense layer of urban empirics. Probably it can be claimed that the protagonist of the novel is the *temporary capital itself* since it receives the largest share of attention here.

The novel continues the tradition (stemming from the interwar period) to mythologise the temporary capital as the space of social, moral and spiritual decline with the help of symbolic imagery characteristic to the literary Kaunas text. Environmental air pollution, determined by specifics of urban terrain – its location in valleys of Neris and Nemunas rivers, is metaphorised in the *Raudonmedžio Rojus* by enduing it with a moral tint; thereby a myth of a poisonous and 'sick' city is created.

Analysis of the novel allows recognising an invariant of plot based on the archetype of journey, as inherent to the text of the temporary capital. In this archiplot, Kaunas performs the role of fatal trial, a field of dangers. *Raudonmedžio Rojus* does not preserve the motive of journey from rural to urban areas, which was popular during the interwar period, and the archiplot of the temporary capital text functions here as a development of subject's worldviews, as searches of a way of life in Kaunas, which abounds in moral dangers. During the period of independence, the myth of the temporary capital was generated by antithesis of city and countryside, and in the novel of Sirijos Gira the antithesis was replaced with ideological opposition conforming to the principles of socialist realism – a capitalist independent Lithuania (represented in the novel by the morally rotten bourgeoisie of the temporary capital) *versus* socialist soviet Lithuania (for creation of which the underground communists are struggling, favoured by Karolis Tuleikis).

The Marxist treatment of history, according to which the bourgeois Lithuania had no chances of survival in historical perspective since it was created on the bases of ideologically and socially wrong principles, has determined the shift towards eschatology of the temporary capital as seen in the *Raudonmedžio Rojus*. All the prose works by Sirijos Gira on Kaunas of the interwar period intentionally concentrate on the last years of the temporary capital and intensively create the feeling of eclipse of the epoch.

Key words: Vytautas Sirijos Gira, *Raudonmedžio Rojus*, the text of the temporary capital, mythopoetic